

Deze bijdrage werd gepubliceerd als:

Vander Beken, T. (2014) Noors voor Noren. Een reisverslag uit een (niet zo) uitzonderlijk gevangenisland. *Fatik* 143, pp.5-18

Fatik is voor abonnees te lezen via:

<http://www.mensenrechten.be/index.php/site/archief/fatik>

Noors voor Noren.

Een reisverslag uit een (niet zo) uitzonderlijk gevangenisland

Tom Vander Beken¹

Meer dan twee eeuwen geleden trok John Howard (1726-1790) doorheen Groot-Brittannië en vele andere Europese landen om te kijken hoe mensen in gevangenissen en andere settings werden opgesloten. Zijn ervaringen leidden o.m. tot het befaamde *The state of the prisons in England and Wales. With preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*² en inspireerden vele gevangenisvormers en wetenschappers over de hele wereld. De methode van Howard was eenvoudig: hij reisde aan een ijtempo rond en klopte aan de voordeur van de gevangenissen op zijn weg met het oog op een bezoek. Hij observeerde de situatie in de gevangenis, nam nota en vertrok naar een nieuwe gevangenis. En dit telkens opnieuw, vele jaren aan een stuk met een bijna manische verbetenheid. Tom Vander Beken inspireerde zich op John Howard voor zijn tocht door Europa.³ Anders dan Howard wil hij daarbij niet zozeer te weten komen hoe het er in gevangenissen in verschillende delen van Europa aan toegaat, maar wil hij inzicht krijgen in de functies die gevangenissen in de verschillende strafrechtssystemen vandaag vervullen. Zijn reisverhalen rapporteren over zijn bezoeken en reflecteren over wat hij heeft gezien, gehoord en gelezen. De huidige bijdrage doet verslag van zijn reis naar Noorwegen.

1. Zonder Howard naar Noorwegen

In discussies over gevangenissen en strafbeleid heeft Scandinavië een bijzondere status. In deze regio zouden er immers zeer bijzondere en zelfs uitzonderlijke zaken te zien zijn. In eerste instantie zouden er weinig mensen in de gevangenis worden opgesloten. In tijden waar nagenoeg overal de strafdrang en de gevangenispopulaties toenemen, zou Scandinavië een baken van stabiliteit zijn. Bovendien zou ook de kwaliteit van de opsluiting er uitzonderlijk hoog zijn. Gedetineerden kennen er zeer goede detentieomstandigheden en worden opgesloten in moderne, vaak erg kleine gevangenissen die in vele gevallen een erg open karakter hebben.⁴ Een gevangenisstelsel zonder noemenswaardige privatisering ook.⁵ Kortom, een regio waar zowat alles anders is.

¹ Tom Vander Beken is hoogleraar aan de vakgroep strafrecht en criminologie van de Universiteit Gent en directeur van het Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP). De auteur wil uitdrukkelijk zijn Noorse "gidsen" Thomas Ugelvik en Gerhard Ploeg bedanken voor hun gastvrijheid, gezelschap en stimulerende discussies. Hoewel dit artikel zonder hen wellicht nooit (zo) zou zijn geschreven, is enkel de auteur verantwoordelijk voor de inhoud ervan.

² J. HOWARD, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792.

³ Voor een eerder reisverhaal zie T. VANDER BEKEN, "Eurosonggevangenissen. Een reisverhaal uit Azerbeidzjan", *Fatik*, 2013, nr. 139, 17-26.

⁴ J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 119-137; J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?", *British Journal of Criminology* 2008, 275-292; J. PRATT en A. ERIKSSON, "'Mr. Larsson is walking out again'. The origins and development of Scandinavian prison systems", *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 2011, 7-23; J. PRATT en A. ERIKSSON, "In defence of Scandinavian exceptionalism" in T. UGELVIK en J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 235-260; J. PRATT en A. ERIKSSON, *Contrasts in punishment. An explanation of Anglophone excess and Nordic exceptionalism*, Abingdon & New York, Routledge, 2013.

John Howard heeft op zijn trektochten Scandinavië ook aangedaan. Wellicht niet zozeer omdat hij daar bijzondere dingen verwachtte, maar eerder uit routine en omdat reizen en gevangenissen bezoeken nu eenmaal was wat hij in het leven deed.⁶ Howard passeerde eerst in Denemarken en bezocht in juli 1781 een aantal gevangenissen en hospitalen in Kopenhagen. Hij merkte op dat de doodstraf er weinig werd uitgevoerd maar dat wat daarvoor in de plaats was gekomen *"is dreaded more than death"*.⁷ De levenslange opsluitingen in spin- en werkhuizen gecombineerd met lijfstraffen die hij daar zag, waren zo afschrikwekkend dat zij volgens Howard heel wat criminaliteit konden voorkomen. In Deense gevangenissen zag hij zaken die hij als *"shocking to humanity"*⁸ omschreef en vond er omstandigheden waarvan hij tijdens zijn bezoeken zelf ziek werd. De opsluitingsomstandigheden voor vrouwen bleken vaak opmerkelijk veel beter dan die voor mannen en mensen die in hospitalen verbleven, hadden het over het algemeen vrij goed. De verwachtingen over Zweden, waar hij aansluitend naartoe trok, waren hoger gespannen. Howard had gehoord dat daar een soort toezichtstelsel was geïnstalleerd en dacht dat de nette dorpen en huizen die hij onderweg zag, een voorafspiegeling zouden zijn van wat hij in Stockholm in de gevangenissen zou aantreffen. Maar dat viel aardig tegen: *"In travelling through Sweden, I observed the houses to be much cleaner than those in Denmark; and this led me to hope I should find the same difference in prisons; especially as I was told they were visited every Saturday by an officer from the chancery. But I was disappointed, for I found them as dirty and offensive as those in Denmark"*.⁹ In de gevangenissen die hij bezocht, zag hij ook daar vooral slechte leefomstandigheden met veel mensen in te kleine ruimtes met zeer weinig licht en lucht. Hij hoorde dat de koning het folteren zou hebben afgeschaft, maar stelde vast dat dit in de dagelijkse praktijk nog niet echt was doorgedrongen. Ook van het inspectiesysteem dat hem was beschreven, raakte Howard niet onder de indruk. Hoewel er inderdaad royaal betaalde inspecteurs actief waren, vond hij hun impact op de kwaliteit en organisatie van de gevangenis minimaal: *"Neither the condition of the wards, nor the appearance of the prisoners, did this inspector any credit"*.¹⁰ Voor Howard was Scandinavië allerminst bijzonder. Bovendien was het klimaat er onaangenaam en het eten niet aan zijn dieet van groenten en zaden aangepast. Na Stockholm had Howard genoeg van deze regio en zette hij koers naar voor hem aangenamere oorden in Rusland.

Ik ben ervan overtuigd dat John Howard vandaag met meer enthousiasme naar Scandinavië zou zijn getrokken en na Stockholm verder zou zijn doorgereisd. Finland en zeker

⁵ A. LIEBLING, "Prison privatisation in Europe and beyond: changing states and penal rationalities" in T. DAEMS, D. VAN ZYL SMIT EN S. SNACKEN (eds.), *European penology?*, Oxford & Portland, Hart Publishing, 2013, 217-245.

⁶ T. WEST, *The curious Mr. Howard. Legendary prison reformer*, Hook, Hampshire, Waterside Press, 2011.

⁷ J. HOWARD, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 76.

⁸ J. HOWARD, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 78.

⁹ J. HOWARD, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 82.

¹⁰ J. HOWARD, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 85.

Noorwegen zouden op zijn agenda hebben gestaan. Vooral Noorwegen spreekt momenteel tot de verbeelding, al is het maar door de erg gemediatiseerde verhalen rond hypermoderne gevangenissen, de vele open regimes en eilanden met zonnebadende en zwemmende gevangenen. Mijn besluit staat dan ook vast: voor mijn *State of the Prisons* moet ik naar Noorwegen.

2. Een land van gelijkheid en solidariteit

In de tijd van John Howard was Noorwegen sinds vele eeuwen een onderdeel van het Deense Koninkrijk. Net zoals andere Scandinavische landen was het een dunbevolkte en vaak niet erg vruchtbare regio. Mensen leefden in kleinere gemeenschappen zonder echte dominantie van bepaalde groepen. De feodale structuren zoals wij die hier kenden, waren in Noorwegen amper aanwezig. Het leven was georganiseerd in lokale structuren waarbij gelijkheid en gemeenschap (*likhet*) een prominente plaats innamen. De adelstand werd in Noorwegen al vroeg in de 19de eeuw afgeschaft. Solidariteit en sociale cohesie kenmerkten het land zonder grote verschillen tussen haar inwoners. Echte *outsiders* waren er niet. Zoals andere Scandinavische landen kende Noorwegen eerder emigratie dan een influx van buitenlanders.¹¹

Groeiend nationalisme en Napoleontische Oorlogen (1807-1814) dreven het land in de richting van de onafhankelijkheid. Tot 1905 was Noorwegen via een personele Unie met Zweden verbonden. Sindsdien is het een parlementaire monarchie met veel aandacht voor gelijkheid, solidariteit en rechtvaardige verdeling. Toen het land in de vroege jaren '30 in grote economische crisis verkeerde, koos het voor een model waarin sociaal overleg, overheidsinvesteringen en de verdere uitbouw van een welvaartstaat centraal stonden. Dit dure sociale marktmodel werkte, maar kwam vanaf de jaren '70 toch onder druk. Zowel ideologisch als economisch werd bijgestuurd in de richting van wat elders in Europa dominant was.¹² Anders dan andere Scandinavische landen kon Noorwegen meer een eigen koers blijven varen. De grote aardoliereserves die in de Noordzee en later ook in de Noorse Zee en Barentszee worden gevonden, maakten het veel minder gevoelig voor de externe economische wetmatigheden zodat in de jaren '80 en '90 slechts minimaal werd bijgestuurd. Noorwegen wil en kan veel zelf. Het heeft herhaaldelijk beslist om niet toe te treden tot de Europese Unie. Het is wel lid van de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA), de Europese Economische Ruimte (EER) en de Schengengroep. De in 1887 opgerichte sociaal-democratische *Arbeiderpartiet* is sinds 1927 de grootste fractie in het parlement. Zoals in andere Scandinavische landen verloopt de politieke besluitvorming in Noorwegen in ruime

¹¹ J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 125-126; S. UGELVIK en T. UGELVIK, "Immigration control in Ultima Thule: Detention and exclusion, Norwegian style", *European Journal of Criminology* 2013, 709-724.

¹² T. CHRISTENSEN, "Narratives of Norwegian Governance: elaborating the strong state tradition", *Public Administration* 2003, 163-190.

mate consensueel, rationeel en erg open.¹³ Heel vaak wordt via minderheidsregeringen bestuurd.

De laatste jaren zijn evenwel veranderingen merkbaar. Het is niet langer het land van de grote gelijkheid. Ook in Noorwegen blijkt de afstand tussen de inkomenscategorieën en het individualisme toe te nemen.¹⁴ De Noren lijken een wat minder homogeen volk, met steeds meer *in-* en *outsiders*. Noorwegen is van een land van waaruit mensen vooral weggingen ondertussen een groot immigratieland geworden. Bijna een kwart van alle inwoners van Oslo is vandaag niet van Noorse origine.¹⁵ Dit zorgt voor spanningen en druk op de traditionele *likhet* waarden. Immigratie is een erg belangrijk politiek thema geworden. Vooral de rechts-liberale Vooruitgangspartij (*Fremskrittspartiet*) heeft zich op het thema van een strikt immigratiebeleid en rechtshandhaving geprofileerd en zit sinds de verkiezingen van 2013 in de regering. Zij houdt momenteel 7 ministerposten, waaronder deze van minister van Justitie, in een regering met de conservatieven.

Volgens velen heeft de achtergrond van gelijkheid en solidariteit tot een bijzonder en zelfs uitzonderlijk gevangenisstelsel geleid. Het is tijd om te gaan kijken of dit zo is. En zo zal blijven.

3. Net als in de film: gevangenseiland Bastøy

En zo beland ik op een aangename avond op het einde van maart in het stadje Horten op een honderdtal kilometer ten zuidwesten van Oslo. Horten ligt aan de grote Oslofjord en heeft een vrije drukke ferrylijn met de overkant van de fjord. Naast de steiger voor de grote overzetboot zie ik een veel kleiner schip aangemeerd liggen dat de naam "Vederøy" draagt. Op de kade staan kisten waarop in het groot *Fengsel* staat geschilderd, het Noorse woord voor gevangenis. Hier word ik morgenochtend om 7u25 verwacht om naar het gevangenseiland Bastøy te varen en daar de dag door te brengen. Ik zal de gevangenis morgen zonder mijn gidsen bezoeken. Nochtans heb ik voor mijn reis naar Noorwegen uitstekende en erg bereidwillige gidsen gevonden waarmee ik de rest van de week zal optrekken en nog vier gevangenisbezoeken. Vooral Thomas, een gedreven gevangenisonderzoeker verbonden aan de universiteit van Oslo, was onmiddellijk bereid mij mee te nemen naar plaatsen die mij een beeld zouden moeten geven van wat Noorse gevangenisbezoeken zijn en waarvoor ze dienen. Ook Gerhard zal mij de komende dagen op sleeptouw nemen. Hij is Nederlander en een goede vriend van Thomas. Gerhard is senior adviseur bij het *direktorat* van het Noorse gevangeniswezen en heeft voor ons een heel mooi programma uitgewerkt en ervoor gezorgd dat we in elke gevangenis welkom zijn. Hij zal ons bovendien een dag met zijn eigen auto rondrijden.

¹³ U.V. BONDESON, "Crime and criminals in Nordic countries", *Society* 2005, 62-70.

¹⁴ J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?", *British Journal of Criminology* 2008, 282

¹⁵ S. UGELVIK en T. UGELVIK, "Immigration control in Ultima Thule: Detention and exclusion, Norwegian style", *European Journal of Criminology* 2013, 710.

Maar voor mijn bezoek aan Bastøy ben ik dus alleen. Thomas had mij te kennen gegeven dat iedereen dit gevangenis-eiland bezoekt, vaak in combinatie met de aan de overkant van de fjord gelegen hypermoderne en buitengewoon goed uitgeruste gevangenis van Halden. Gevangenisbezoekers die Scandinavië aandoen, gaan naar Noorwegen. En in Noorwegen gaan ze stevast naar Bastøy en of naar Halden. Er is veel over deze gevangenissen te lezen en via allerlei filmmateriaal kan je ze gemakkelijk virtueel bezoeken. Hoewel Thomas mij later zal vertellen dat hij een internationale groep criminologen onlangs nog naar Bastøy heeft meegenomen en er met hen in de toren heeft overnacht, stond deze gevangenis noch Halden op ons programma. Gerhard vond het belangrijk dat ik als bezoeker niet alleen de mediagenieke gevangenissen zou zien. Als ik toch naar Bastøy wilde, dan vond Thomas dat mijn zaak en moest ik dit zelf maar regelen.

Dat heb ik gedaan en na enig aandringen bij de directeur van de gevangenis heb ik de toelating gekregen om het eiland te bezoeken. Net voordat ik de kade tijdens mijn avondwandeling bereik, vertrekt de Vederøy voor wellicht de laatste tocht van de dag naar het eiland. Ik merk dat er maar enkele passagiers aan boord zijn. Wellicht zijn dat gedetineerden die op het vasteland aan het werk geweest zijn en nu terugkeren naar hun verblijf in de gevangenis. Bastøy ligt niet zo ver in het water en wie wat zuidelijk Horten uitwandelt, kan heel duidelijk een kerk, enkele grotere gebouwen en kleine houten huisjes tussen de bossen op het eiland zien.

Op Bastøy verblijven ongeveer 115 gedetineerden die straffen uitzitten voor soms zeer zware misdrijven. Terwijl het eiland vroeger gebruikt werd om jongeren en later veroordeelden voor het rijden onder invloed op te vangen, is het sinds 1988 een echte zelfstandige gevangenis waar onder meer ook moordenaars hun straf uitzitten. De op en neer tuffende Vederøy is de enige verbinding met de buitenwereld. De kapitein van dit schip is een belangrijke man in de organisatie van de gevangenis. Het tempo van zijn boot loopt mee met de dagindeling van het eiland. Een gevangenispoort op het water. 's Nachts blijft de Vederøy op het eiland aangemeerd. De meeste personeelsleden zijn dan aan land en de gedetineerden nagenoeg alleen op het eiland. Tot de dag weer begint en de eerste ferry uitvaart om weer mensen van buiten aan te voeren, personeel terug te brengen en gedetineerden die op het vasteland mogen werken, af te zetten.

Het is voor buitenlandse bezoekers vaak moeilijk te geloven dat het mogelijk is een gevangenis op die manier te runnen. Vooral over de veiligheid hebben velen vragen. Hoewel ik weet dat er 's nachts in alle gevangenissen hoe dan ook zeer weinig personeel is (een goed bewaard geheim) vraag ook ik mij af hoe het is om gevangenen nagenoeg alleen op een eiland te laten. Blijkbaar spoken ook dergelijke gedachten door mijn hoofd wanneer ik vanuit mijn hotelkamer nog eens naar het eiland kijk en twee militaire boten traag naar en rond het eiland zie varen. Zouden er 's nachts dan toch bijzondere veiligheidsmaatregelen worden genomen?

De volgende morgen ligt de Vederøy al vroeg aan de kade in Horten en samen met mij komt een twintigtal mensen de kade opgestapt. Slechts enkele daarvan zijn in uniform. De anderen zijn wellicht ook personeel, misschien ook wel gedetineerden of bezoekers zoals ik. Ik word onmiddellijk opgemerkt en begroet door een vijftiger die zich als Finn Viggo voorstelt. Ik herken de naam uit het toelatingsbericht van de directeur en heb het gevoel dat ik ook het gezicht van dit personeelslid ken. Pas achteraf bij het herbekijken van enkele Bastøy-filmpjes op het internet zal ik mij realiseren waarom dit zo is. Als personeelsleden van de gevangenis in beeld worden gebracht of commentaar geven, is Finn Viggo bijna steevast van de partij. Dat hij gewend is met bezoekers op te trekken en verstand heeft van *public relations* zal ik vandaag meer dan eens merken. De ferry is amper vertrokken en ik krijg al verhalen over beroemde gasten die het eiland voor mij hebben bezocht. Finn Viggo laat mij weten dat ik vandaag onder meer in de voetstappen kan treden van regisseur Michael Moore en het gehele team van Manchester City. Wel fijn is dat mijn gids spontaan over de oorlogsbotten rondom het eiland begint te praten. Er is een operatie aan de gang om in de fjord mijnen uit de Tweede Wereldoorlog op te sporen en onschadelijk te maken en nu is de omgeving van het eiland aan de beurt. Hij begint hard te lachen als ik hem zeg dat het wel lijkt of het eiland nu door militairen wordt bewaakt. Ik zeg hem niet dat ik dat gisteren ook even echt dacht en lach met hem mee.

Na een kwartiertje varen bereiken we de aanlegsteiger van het eiland. Voor sommigen staat een auto of een busje klaar dat hen over de zandweg in de richting van het centrum van het eiland zal voeren. Wij doen de wandeling te voet. Het eerste wat we tegenkomen aan onze linkerkant is een houten huisje dat dienst doet als bezoekeruimte. Gevangenen kunnen hier, en alleen hier, drie dagen per week voor enkele uren relatief ongestoord bezoekers van buiten ontvangen. Er zijn verschillende ruimtes die zijn uitgerust met zithoeken en keukenfaciliteiten. Het heeft veel weg van een bescheiden en niet erg onderhouden vakantiewoning. Aan de achterkant staan speeltuigen in het gras. Gedetineerden met bezoekers kunnen vandaar ook naar het strand aan de noordkant. Dit is het enige publieke stukje van het eiland waar ook mensen uit de omgeving met hun boot naartoe komen. Gedetineerden kunnen en mogen daar enkel met bezoekers vertoeven. Maar heel erg afgesloten oogt het allemaal niet. De afsluiting die de afscheiding met dit verboden terrein moet maken, is amper zichtbaar. Volgens mijn gids zijn er nog nooit problemen geweest op dit publieke strand, ook al verblijven op het eiland toch wel wat gevangenen die voor seksuele misdrijven veroordeeld zijn, ook ten aanzien van kinderen.

Na een frisse wandeling langs velden en bossen niet ver van het water komen we in het dorpje aan. Een wat groter gebouw bij de kerk is het administratief gebouw van waaruit het personeel opereert. Finn Viggo stapt naar binnen en neemt bij een collega aan het onthaal zijn sleutelbos waaraan amper twee kleine sleuteltjes hangen. Het onthaal ziet eruit als een klein postkantoor. Het is ook hier dat nieuwe gedetineerden zich moeten aanmelden bij hun aankomst op het eiland. Soms moeten ze wat wachten of wordt hen gevraagd om even

buiten te gaan wandelen terwijl de paperassen in orde worden gemaakt. Voor wie uit een andere gevangenis met een strakker veiligheidsregime komt, is dat vaak een zeer bijzondere en indringende ervaring.¹⁶

We nemen plaats in de leren zetels van het salonnetje om een kop koffie te drinken. Nadien zal Finn Viggo mij registreren en zullen we naar buiten gaan om het eiland te bezoeken. Die registratie is er nooit gekomen. Ik heb geen identiteitsbewijs moeten voorleggen en mijn mobiele telefoon is de hele tijd in mijn zak blijven zitten.

Ik hoor dat Bastøy vooral veroordeelden opneemt die bijna aan het einde van hun straf zijn gekomen en vanuit andere, minder open, inrichtingen worden overgebracht. De bedoeling is dat ze er zoveel mogelijk leren leven zoals dat buiten de gevangenis het geval is. Ook moeten ze, zoals eigenlijk alle veroordeelden in Noorwegen, bereid zijn om te werken. De meesten doen dat op het eiland, sommigen op het vasteland. Voor sommigen is Bastøy de eerste bestemming voor hun strafuitvoering. Zij komen vanuit vrijheid naar de gevangenis, vaak lang na hun veroordeling. Finn Viggo had vandaag eigenlijk iemand met een dergelijk statuut verwacht. Maar hij zat vanmorgen niet op de boot. Het zal niet de laatste keer zijn dat ik op mijn reis hoor over het zelfaanbod van veroordeelden en over de wachttrij voor gedetineerden die hun straf moeten uitzitten. Een tiental jaren geleden stonden er bijna evenveel mensen op de wachtlijst als er in de gevangenissen waren opgesloten.¹⁷ In mei 2012 stonden 784 veroordeelden op de lijst.¹⁸ Noorwegen mag dan wel een land zijn waar in 2013 slechts 72 mensen per 100.000 inwoners zijn opgesloten (in België waren dat er op dat moment 108), de gevangenissen die er zijn zitten behoorlijk vol. Tussen 1992 en 2013 is de gevangenispopulatie van 2.477 tot 3.649 gedetineerden opgelopen, al lijkt de stijgende lijn zich de laatste jaren minder sterk door te zetten.¹⁹

Noorwegen heeft op dat vlak weinig exotisch of uitzonderlijk. De plannen om capaciteit in Zweden te huren of de voorstellen om oude legerbasissen tot gevangenissen om te vormen, klinken mij als Belg zelfs helemaal vertrouwd in de oren.²⁰

Finn Viggo vertelt mij over de grote variëteit aan veroordeelden die op Bastøy verblijven. Hij heeft de populatie over de jaren heen wel zien veranderen en vermeldt het steeds groter wordend aantal buitenlandse veroordeelden. Ook dat aspect van het Noorse

¹⁶ V.L. SHAMMAS, "The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island", *Punishment & Society* 2014, 112.

¹⁷ P. SHISHKIN, *In Norway, criminals wait a long time to serve time*, <http://online.wsj.com/news/articles/SB105476716745428400> (consultatie 14 mei 2014).

¹⁸ RAAD VAN EUROPA, *Response of the Norwegian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visits to Norway from 18 to 27 May 2011*, CPT/Inf (2012) 20, Strasbourg, 2012, 14.

¹⁹ INTERNATIONAL CENTRE FOR PRISON STUDIES, *Norway*, <http://www.prisonstudies.org/country/norway> (consultatie 14 May 2014).

²⁰ C. ALTER, *Norway asks Sweden to rent vacant prisons. Sweden has closed some prisons as incarceration rate has fallen*, <http://world.time.com/2013/12/10/norway-asks-sweden-to-rent-vacant-prisons/> (consultatie 14 mei 2014); R. ORANGE, "Norway gov mulls Arctic prisons for foreigners", *The Local. Norway's News in English.*, 18 november 2013, <http://www.thelocal.no/20131118/norway-gov-mulls-arctic-prisons-for-foreigners> (consultatie 14 mei 2014).

gevangeniswezen – in 2013 had 34% van de gedetineerden in Noorwegen een buitenlandse nationaliteit - zal de komende week nog vaak terugkomen.²¹ Ik vraag hem of het grote aantal buitenlanders en het feit dat een aantal onder hen na de strafuitvoering wellicht het land zal worden uitgezet wel compatibel is met de ambities van deze eilandgevangenis. Bastøy profileert zich als een gemeenschap waar humaan-ecologische doelstellingen worden nagestreefd door veel aandacht te besteden aan de relaties tussen de mensen die er leven en aan de omgang met de natuur. De gevangenis wil voorbereiden op het leven buiten de gevangenis door omstandigheden te creëren die deze van de buitenwereld zoveel mogelijk benaderen. Er wordt fors geïnvesteerd in de terugkeer van de veroordeelden naar de samenleving door hen allerlei werk aan te bieden en aan te leren om zo een geleidelijk en succesvol traject naar de vrijheid (in Noorwegen) mogelijk te maken. Ik verneem dat dergelijke trajecten ook voor buitenlanders mogelijk zijn, maar hoor ook dat de voorbereiding op de invrijheidstelling en de integratie moeilijker is als de betrokkene later toch het land zal worden uitgezet. Maar toch zijn er heel wat vreemdelingen op Bastøy en blijft het eiland, ook al omdat de uitbating door de bijzondere ligging eigenlijk best goedkoop is, goed bezet. Ik zal verder op de dag verschillende gedetineerden uit de Baltische landen spreken.

Ondertussen is ook een vrouwelijke collega van mijn gids bij ons in het salon komen zitten. Zij zegt mij dat het beroep van gevangenisbewaarder een mooi en erg respectabel beroep is in Noorwegen. De opleiding duurt twee jaar en wordt binnenkort wellicht uitgebreid zodat studiepunten kunnen worden verzameld voor een bachelordiploma. Ook zij beklemtoont dat op Bastøy veel vrijheid en mogelijkheden gegeven worden en dat de bewaarders vooral door luisteren en praten hun werk doen. Finn Viggo zegt mij dat er op het eiland geen cellen zijn. Bij noodsituaties moeten ze het met handboeien doen en als er echt problemen zijn, komt de politie met een boot ter plaatse. In het hoofdgebouw zou er wel een plaats zijn voor gedetineerden die “ziek” zijn, maar ik krijg de ruimte niet te zien. Bij het wandelen naar het centrum zag ik een klein gebouw voor de medische dienst en hoorde ik dat elke gedetineerde op het eiland verplicht kan worden urinestalen te geven voor drugtests. Mijn gesprekspartners zijn verwonderd dat ik dit bijzonder vind en zeg dat dit in vele andere landen niet zomaar zou kunnen. Ze bevestigen mij dat dit in elke Noorse gevangenis een evidentie is. Op Bastøy zijn er isolatiecellen die o.m. gebruikt worden om gedetineerden die geen urinestaal willen of kunnen geven, voor enkele uren op te sluiten. Die cellen worden de “zonnecellen” genoemd omdat ze blijkbaar heel veel zonlicht naar binnen laten. In de onthaalbrochure zouden deze ruimtes eufemistisch “individuele vrijtijdsruimtes” worden genoemd.²² Hoewel het bestaan van dergelijke ruimtes in een gevangeniscontext allerm minst verwonderlijk is, vind ik het jammer dat ik ze niet heb gezien. Misschien had ik wat meer op voorhand moeten lezen en duidelijker moeten maken wat ik wilde zien. Gevangenis toeristen

²¹ INTERNATIONAL CENTRE FOR PRISON STUDIES, *Norway*, <http://www.prisonstudies.org/country/norway> (consultatie 14 mei 2014).

²² V.L. SHAMMAS, "The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island", *Punishment & Society* 2014, 117.

die hun oordeel enkel (kunnen) vormen op basis van wat ze te zien en te horen krijgen zijn kwetsbaar.²³

Mijn gids en ik gaan naar buiten om op het eiland rond te kijken.

Eerst bezoeken we twee gebouwen waar nieuwe gedetineerden in worden opgevangen. In die gebouwen net naast het centrum is plaats voor ongeveer 15 personen. Zij verblijven vaak met meerderen op een kamer en hebben eigen zitruimtes en een keuken. Het is de eerste, maar zeker niet de laatste keuken die ik op mijn reis in Noorwegen zal zien. Het is een Scandinavische traditie om gedetineerden de mogelijkheid te geven om zelf te koken als ze dat willen.²⁴ Ook in Noorwegen zijn overal in de gevangenissen, ook in deze met een hoger veiligheidsregime dan dat van Bastøy, goed uitgeruste keukens voor de gedetineerden. Ik zie grote messen aan de muur hangen die de gedetineerden zonder enig probleem kunnen gebruiken. En meenemen als ze dat willen.

We gaan naar buiten en wandelen langs het kerkje naar de boerderij wat verderop. In heel moderne stallen worden koeien gehouden en verzorgd. De mensen die daar aan het werk zijn, zijn als landbouwers gekleed. Een daarvan stapt onmiddellijk op ons toe en schudt mij de hand. Ik krijg een gepassioneerde uitleg over de dieren en hun verzorging en de organisatie van de boerderij. Praten wij nu met een gedetineerde of een personeelslid?

We bezoeken ook de paardenstal waar een aantal mensen aan het werk zijn. Paarden zijn erg belangrijk op het eiland en worden zeer goed verzorgd. Zij dienen niet alleen om te rijden (het pad rond het eiland is ongeveer vijf kilometer) maar ook om op het land en in de bossen te werken.

Buiten hoor ik overal zaagmachines. In de bossen wordt hout gewonnen en in de omgeving van de boerderij wordt hout gezaagd. Het hout dient voor het gebruik op het eiland, maar wordt ook verkocht op het vasteland. Ik zie velden waarop binnenkort gewassen zullen worden geteeld door gedetineerden. En natuurlijk ook het voetbalveld met echt gras waarbij ik nog eens het verhaal krijg van de training en match van Manchester City. We bezoeken een prachtig uitgerust houtatelier waar twee gedetineerden aan het werk zijn en een wasserij. Op het eiland moet elke gedetineerde werken. Voltijds studeren kan ook, maar ik hoor dat momenteel niemand dit doet. Gedetineerden verdienen hier volgens mijn gids genoeg om sober te leven. Voor wie ook tabak moet kopen, kan het soms krap zijn. We passeren een huisje waarin de gedetineerden aan fitness en allerlei vormen van krachttraining kunnen doen. Ik hoor dat men de gedetineerden daar eigenlijk zoveel mogelijk weg wil houden. De traditionele lichaamscultus in de gevangenissen wordt hier niet gestimuleerd.

²³ C. MINOGUE, "The engaged specific intellectual: resisting unethical prison tourism and the hubries of objectifying modality of the universal intellectual", *Journal of prisoners on prisons* 2009, 129-141; J. PICHE en K. WALBY, "Carceral tours and the need for reflexivity: a response to Wilson, Spina and Canaan", *The Howard Journal of Criminal Justice* 2012, 411-418.

²⁴ T. UGELVIK, "The hidden food: Mealtime resistance and identity work in a Norwegian prison", *Punishment & Society* 2011, 47-63.

Het is tijd om de gedetineerden thuis te bezoeken. In de buurt van het centrum staan langs de zandwegen overal houten huisjes die door de gedetineerden worden bewoond en waar zij tussen 23u en 7u aanwezig moeten zijn. Overdag werken ze en zijn ze vrij om te gaan en te staan waar ze willen. Vier keer per dag worden de gedetineerden geteld. Na het werk en de huishoudelijke taken, kunnen de gedetineerden doen wat ze willen. Er wordt behoorlijk wat gevestigd en in de zomer veel in de fjord gezwommen. Dat levert de beroemde plaatjes op van zonnebadende en zwemmende gedetineerden die overal op het internet zijn terug te vinden. Finn Viggo zegt dat het normaal is dat de gedetineerden dit allemaal kunnen en mogen, maar vindt dat het met de beeldvorming wat uit de hand is gelopen. Hij zegt mij dat er nu toch wel wat op wordt toegekeken dat bezoekers niet alleen dat aspect van het leven op Bastøy zouden vastleggen.

Per huisje leven een vijf à zes gedetineerden samen. Ik zie veel fietsen, het vervoermiddel van iedereen op het eiland. Mijn gids klopt op de deur van een van de huisjes en stapt meteen naar binnen. De televisie staat op en de houtkachel maakt het behaaglijk warm in de zitruimte. De bewoners hebben elk hun eigen kamer, een gemeenschappelijke ruimte en uiteraard een keuken waarin zij de gevangenskost met eigen maaltijden kunnen aanvullen. Uit een kamer stapt de enige aanwezige bewoner op ons toe. We schudden elkaar de hand en praten over het leven op Bastøy. Het gesprek verloopt wat stroef. Wellicht ligt dat vooral aan mij. Om de een of andere reden voel ik mij hier veel meer “indringer” of “voyeur” dan in de vele andere gevangenissen die ik eerder bezocht.

Als we terug buiten zijn vraagt Finn Viggo of ik echt ook de bossen en velden verder wil zien. Hij heeft het koud en zou, als dit goed is voor mij, liever terug naar het centrum gaan. Ik zou dan nog de winkel kunnen zien en we zouden samen nog iets kunnen eten.

De winkel is jammer genoeg gesloten en mijn gids heeft daarvan geen sleutel. Op het pleintje voor het centrum staan telefoonhokjes zoals ze vroeger overal in Noorwegen te vinden waren. Van daaruit kunnen gedetineerden op gezette tijden telefoneren. Het is amper 11u15 en zoals elders in Noorwegen lunchtijd. Als ik straks met de ferry terug aan land wil, moet ik nu eten. We eten een lichte buffetlunch in de eetzaal. Ik zie gedetineerden die het eten bereiden en aanvoeren en vooral personeel aan de lunch. Ook gedetineerden kunnen hier eten. Mijn gids vertelt mij over het belang om in gemeenschap te leven en echt te luisteren naar elkaar. Gedetineerden hebben volgens hem op een aantal punten ook echt inspraak en kunnen via een soort focusgroepsysteem mee beslissen over allerlei organisatorische punten van het leven op het eiland.

Ik ben klaar met mijn bezoek aan deze gevangenis. We gaan met het busje naar de boot zodat ik zeker op tijd ben en Finn Viggo niet helemaal terug moet lopen. Ik praat hem onderweg nog over de vlotheid waarmee mijn bezoek hier is aangepakt. Ach, dit is ondertussen echt wel routine geworden. Ook voor de gedetineerden is het omgaan met bezoekers trouwens een deel van hun leven. Hij vertelt mij dat de bereidheid om met bezoekers te spreken en hen

te ontvangen een van de voorwaarden is om op Bastøy een straf te mogen uitzitten. Achteraf hoor ik dat dit niet klopt en dat dergelijke afspraken helemaal niet worden gemaakt. Hoewel ik dan nog niet alles op een rijtje heb gezet, vaar ik met gemengde gevoelens naar Horten terug. Natuurlijk heb ik bijzondere zaken gezien en gehoord en is Bastøy een speciale gevangenis waar gedetineerden in uitzonderlijke omstandigheden leven. Maar wat weet ik nu door dit bezoek echt over gevangenissen en strafuitvoering in Noorwegen?

4. Oude goden in nieuwe tijden

Vandaag word ik verwacht op de universiteit van Oslo in een gebouw in het hart van de stad. Ik zal Thomas daar voor de eerste keer ontmoeten en enkele collega's van de vakgroep criminologie en rechtssociologie over mijn project spreken. Hoewel Thomas en ik vaak via mail met elkaar van gedachten hebben gewisseld, is het wat zoeken vooraleer we echt aan de praat geraken. Ik vertel hem over mijn bezoek aan Bastøy en het gevoel dat ik daaraan heb overgehouden. Als ik voorzichtig een aantal kritische bedenkingen ventileer over wat ik heb gezien en gehoord, hapt hij niet toe. Hij blijft wat op de vlakte en geeft mij wat bijkomende duiding. Ik voel onmiddellijk dat in Noorwegen ook aan de universiteit anders over gevangenissen wordt gepraat dan ik gewoon ben. Gevangenissen zijn hier gewone sociale instituties die deel uitmaken van een samenleving die best trots is op hoe zij een en ander organiseert. Het is dan ook voor een academicus niet ongebruikelijk om met een zekere fierheid over het eigen gevangenisstelsel te reflecteren. Dit wordt nog scherper wanneer de hoogbejaarde Thomas Mathiesen mij in het vakgroeplokaal komt begroeten net voor ik mijn uiteenzetting ga beginnen. Samen met Nils Christie, die ondertussen ook al flink in de tachtig is en hier ook nog een bureau heeft, is hij een van de iconen van de Noorse criminologie. Voor en tijdens mijn reis heb ik een aantal van hun werken herlezen en toevallig zit *The Politics of Abolition* in mijn rugzak.²⁵ Ik ben oprecht blij om deze man te kunnen ontmoeten en even met hem te kunnen praten. Ik voel de anderen in de ruimte afstand nemen tijdens onze conversatie. Het lijkt wel of iedereen wacht tot het voorbij is en mijn gesprekspartner weer vertrekt. De huidige generatie criminologen lijkt anders naar hun wereldberoemde voorgangers te kijken dan ik. De volgende dagen zal mij steeds duidelijker worden waarom dat zo is. Christie en Mathiesen hebben hun hele carrière, en nu nog, gevochten tegen het gevangenisstelsel en er zelfs de afschaffing van bepleit.²⁶ Criminologen van nu zeggen dat daardoor veel tijd en mogelijkheden voor het gevangenisonderzoek in Noorwegen verloren zijn gegaan. Door zo kritisch tegen gevangenissen te zijn, zou er wel veel over gevangenissen zijn nagedacht, maar amper onderzoek naar en in gevangenissen zijn gedaan. Dat verwijt zal ik de komende dagen nog horen, alsook allerlei verhalen over hoe de oude goden stilaan veel van hun aanzien verliezen. Maar af en toe laten ze nog eens hun tanden zien. In een boek dat Thomas heeft samengesteld²⁷ in aansluiting bij de publicaties van John Pratt²⁸ over het uitzonderlijke

²⁵ T. MATHIESEN, *The politics of abolition*, 4, Oslo, Universitetsforlaget Blindern, 1974.

²⁶ K. PAPENDORF, "'The unfinished': Reflections on the Norwegian prison movement", *Acta Sociologica* 2006, 127-137.

²⁷ T. UGELVIK en J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012.

Scandinavische gevangenisstelsel, is het stuk van Mathiesen het meest kritische van allemaal. Volgens hem begrijpt Pratt weinig van de Scandinavische situatie en zijn de gedane vaststellingen en conclusies meer *wishful thinking* dan realiteit.²⁹

De collega's aan de vakgroep lijken mijn uiteenzetting interessant te vinden en luisteren naar mijn verhalen over de gevangenisbezoeken die ik al heb gedaan. Als ik mijn vaststelling rond de urinecontroles op Bastøy aan een aantal bedenkingen over gevangenenrechten koppel, krijg ik erg gemengde reacties. Thomas vindt dat het gehele Noorse systeem doordrongen is van aandacht voor rechten van gedetineerden. Anderen stellen dat er in Noorwegen misschien wel te gemakkelijk wordt verondersteld dat basis- en mensenrechten in het land worden nageleefd en afgedwongen kunnen worden, zodat er eigenlijk weinig echt wordt naar gekeken. Iemand wijst erop dat mensenrechten in Noorwegen nog steeds een aangelegenheid zijn van het ministerie van buitenlandse zaken. Mensenrechten lijken daarom misschien eerder een discours van en voor het buitenland. Want in Noorwegen zijn daar toch helemaal geen problemen mee?

Het gesprek wordt met een aantal collega's in het café verdergezet. We hebben het over het tekort aan gevangenisruimte in Noorwegen en de plannen om daar iets aan te doen. Het ombouwen van oude militaire kazernes tot gevangenissen doen mijn gesprekspartners af als een kwakkel of een ideeetje van een van de rechtse politieke partijen. Al is de huidige minister van Justitie natuurlijk wel iemand van een dergelijke partij. Het huren van capaciteit in Zweden lijkt iedereen wel een goede optie. Qua visie en omkadering is er amper een verschil tussen Noorwegen en Zweden. Waarom dan geen gevangenissen delen? En door een verstandig gebruik van de olierijkdom, is geld hier niet echt een probleem.

De gesprekken gaan ook over het groot aantal buitenlanders in de Noorse cellen en het stringente beleid van uitwijzing dat wordt gehanteerd. Ik hoor dat dit uitwijzingsbeleid zeer concreet is en dat vanuit het centrum voor illegalen in Trandum dicht bij de luchthaven heel wat veroordeelden daadwerkelijk worden uitgezet. Kort voor mijn vertrek naar Noorwegen heb ik gelezen dat in 2013 5.198 buitenlanders het land werden uitgezet, waarvan bijna de helft als gevolg van een strafrechtelijke veroordeling. Een absoluut record en een stuk meer dan in 2012 (3.958) en 2011 (3.142). Ook de budgetten per uitwijzing (nu zo een 20.000 euro) zijn verder opgetrokken.³⁰ Er wordt mij uitgelegd hoe goed dit alles is georganiseerd en welke fondsen daarvoor worden vrijgemaakt. Anders dan in de gevangenissen waar heel veel departementen (onderwijs, volksgezondheid,...) van buiten actief zijn, wordt dit centrum volledig door de politie gerund en gefinancierd. Thomas bestudeert dit centrum en zegt dat de kwaliteit van de opsluiting in dit centrum ondertussen nagenoeg vergelijkbaar is

²⁸ J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 119-137; J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?", *British Journal of Criminology* 2008, 275-292.

²⁹ T. MATHIESEN, "Scandinavian exceptionalism in penal matters. Reality or wishful thinking?", in T. UGELVIK en J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 235-260.

³⁰ N. BERGLUND, "Record number of foreigners deported", *NewsinEnglish.no*, 27 januari 2014, <http://www.newsinenglish.no/2014/01/27/record-number-of-foreigners-deported/> (consultatie 14 mei 2014).

met die van de gevangenen.³¹ Ook de gezondheidszorgen zijn er erg goed, zelfs voor wie dreigt het land te worden uitgezet. Ik hoor verhalen over buitenlanders die net voor hun vertrek nog een heel nieuw gebit krijgen of op het vliegtuig worden gezet met dure medicatie voor de komende drie maanden.

5. Op zoek naar echte gevangenen: Kroksrud en Ullersmo

De volgende ochtend hebben Thomas en ik een afspraak op het *direktorat* van het gevangeniswezen in Lillestrøm niet ver van luchthaven Gardemoen. Daar zullen we Gerhard oppikken voor twee gevangenisbezoeken. Maar eerst is het de bedoeling dat ik op het *direktorat* zelf nog een uiteenzetting geef over mijn project. Een groepje belangstellenden luistert naar mijn verhaal. Als ik hen vraag waarvoor gevangenen in Noorwegen dienen, krijg ik als antwoord dat zij drie doelstellingen hebben: het beschermen van de maatschappij tegen gevaarlijke mensen, het trachten vermijden van recidivisme en het de veroordeelden mogelijk maken om verantwoordelijkheid op te nemen om hun terugkeer naar de maatschappij voor te bereiden. De idee daarbij is dat de derde doelstelling (terugkeer bevorderen) de tweede (recidive vermijden) zal bevorderen. Bij dit alles staat het normaliteitsbeginsel centraal. Terwijl normalisering wordt gezien als een proces tot “normaal” leven wanneer men de gevangenis verlaat, is normaliteit eerder een toestand die wordt nagestreefd. Dit gebeurt door een straf nooit uit te voeren onder strengere omstandigheden dan noodzakelijk is voor de veiligheid in de samenleving, door het leven “buiten” tijdens de detentie zoveel als mogelijk te benaderen en te benadrukken dat een veroordeelde slechts zijn bewegingsvrijheid is ontnomen voor een bepaalde periode als gevolg van een rechterlijke beslissing en dat alle andere burgerrechten onverkort gelden. Ik beloof hen dit te onthouden bij wat ik de komende dagen zal zien.

Onze eerste bestemming is de gevangenis van Kroksrud. Deze afdeling van de grotere Ullersmo-gevangenis is een gevangenis met een lager beveiligingsniveau waarin een twintigtal personeelsleden ongeveer 60 gedetineerden huisvesten. Thomas noch Gerhard heeft deze gevangenis ooit bezocht. Ze zijn even benieuwd als ik. Kroksrud is een van de open gevangenen in Noorwegen waar gedetineerden het laatste stukje van hun straf kunnen uitzitten. Het Noorse beleid is erop gericht om gevangenen naar het einde van de detentie in minder beveiligde en zelfs volledig open settings onder te brengen zodat geleidelijk meer klemtoon op de terugkeer naar de maatschappij kan worden gelegd. Kroksrud ziet er niet echt als een gevangenis uit. Het domein ligt aan de rand van een bos en is omheind met een hekwerk van ongeveer 3 meter hoogte. Aan de voorkant sluit enkel een slagboom over de weg de toegang tot de site af. Rechts staan lage huizenblokken en links een wat groter ogend fabrieksachtig gebouw. We gaan het gebouw zonder fouillering of controle van identiteit binnen en ontmoeten in de gang onmiddellijk de directeur van de gevangenis. De gevangenisdirecteur heeft een grote rosse krulsnor en straalt een opvallende rust uit. Het

³¹ S. UGELVIK en T. UGELVIK, "Immigration control in Ultima Thule: Detention and exclusion, Norwegian style", *European Journal of Criminology* 2013, 709-724.

lijkt wel alsof hij ons bij hem thuis ontvangt en ons op zijn sloffen rondleidt. Hij draagt echter blinkende schoenen en gaat ons voor door het gebouw dat wat op een (Scandinavische) jeugdherberg lijkt. In het hoofdgebouw huist een kleine administratie, een mooie keuken en eetruimte die kan worden omgevormd tot kapel. In de keuken staat een grote ijskast met voor iedereen een lade met een eigen slot. Ook hier kunnen gedetineerden zelf kokerellen. Er is geen gevangeniswinkeltje. De inkopen gebeuren gewoon in de stad. Gedetineerden gaan er met twee van de bewaarders gewoon met de auto shoppen. Verder zien we een wasserij en een gymzaaltje in de kelder. Thomas toont mij hoe de gewichten van de halters kunnen worden verwisseld en helemaal losgemaakt. Hij zegt mij dat dit erg ongewoon is in gevangenissen. Een dergelijk gewicht kan immers als een gevaarlijk projectiel worden gebruikt. Maar hier is dat duidelijk geen bezorgdheid.

In een ander gelijkvloers huizenblok bevinden zich de cellen van de gedetineerden. We zien eerder kleine kamers zonder toilet. Die zijn op de gang. De deuren van de kamers worden dan ook nooit van buitenaf gesloten. De gedetineerden kunnen hun kamer wel voor elkaar afsluiten. Verder lopen zij in en uit zoals ze willen. Enkel 's nachts mogen zij niet bij elkaar op de kamer komen. We zien niemand in het gebouw. Iedereen is aan het werk op het terrein of buiten de site.

Ontsnappen uit deze gevangenis is erg gemakkelijk. Het kan zelfs gewoon langs de slagboom aan de voorkant. Volgens de directeur zijn er erg weinig ontsnappingen. De gevangenen hebben teveel te verliezen en riskeren terug naar een gevangenis met een hoger beveiligingsniveau te worden gestuurd indien ze worden gevat. In deze gevangenis verblijven vooral Noren en zeker geen vreemdelingen die na het uitzitten van hun straf zullen worden uitgezet. Het risico dat die wel zouden vluchten is te groot.

Aan de overkant van de verblijfsruimten bezoeken we een hondenkennel. Hier geven gedetineerden honden hun eerste opleiding voordat ze bij het leger verder worden getraind voor specifieke taken. Volgens de directeur doen de gedetineerden dit zeer graag en met zeer veel inzet. Als de honden niet het niveau halen dat van hen wordt verwacht, mogen ze soms bij de gedetineerde blijven die hen heeft begeleid. Niemand van de hondentrainers is vandaag op het terrein. Ze zijn allemaal met de honden op locatie.

In het bedrijfsgebouw huist een grote werkplaats waar door gedetineerden allerlei materiaal uit hout wordt gemaakt (tot hele keukens toe) dat in de stad in een winkel wordt verkocht. Er is ook een mechanische werkplaats en een ruimte waar stiller werk kan gebeuren voor gedetineerden die minder handig zijn of het wat rustiger aan moeten doen. De werkruimtes zijn prachtig uitgerust. Boven de werkplaats worden ook opleidingen en programma's aangeboden. Vooral het zogenaamde "vaderprogramma" waar gedetineerden leren om (weer) vader te zijn, blijkt heel erg geapprecieerd te worden. Een groot deel van de activiteiten verloopt buiten de gevangenis. Er wordt getraind voor een fietswedstrijd buiten, naar het zwembad gegaan en veel buiten gewerkt. De directeur zegt ons dat de relatieve

vrijheid voor vele gedetineerden erg lastig is. Ze mogen en kunnen veel, maar zitten wel nog steeds in de gevangenis en in een gevangenisregime. Weerstaan aan de verleidingen van buiten en met verantwoordelijkheid omgaan met de vrijheid die ze krijgen, is niet iedereen gegeven.³² In gevangenissen als deze zijn de traditionele *pains of imprisonment* waarbij gevangenen vooral vrijheid, goederen en diensten, heteroseksuele relaties, autonomie en veiligheid ontberen³³, minder voelbaar. Maar meer open gevangenissen kennen andere, nieuwe *pains* als verwarring, angst, ambiguïteit, relatieve deprivatie en individuele verantwoordelijkheid.³⁴ Maar ik vind het hoe dan ook een erg rustige plek. De directeur zegt ons bij het afscheid dat die rust belangrijk is en heel veel mogelijk maakt. Ik geloof hem.

Dicht in de buurt van Kroksrud ligt de hoofdgevangenis Ullersmo. De aanblik daarvan is helemaal anders. Of eerder, met de hoge muren, omheiningen en grote hoeveelheden beton ziet dit er helemaal als een gevangenis uit. Ullersmo is gebouwd in de jaren 1970 en is een gevangenis van het hoogste veiligheidsniveau. Met een personeelsbezetting van 220 mensen worden momenteel 190 mannen opgevangen die in voorhechtenis zitten of een lange straf ondergaan. Ullersmo is een van de grotere gevangenissen van Noorwegen. De gemiddelde lengte van de veroordeling van de opgesloten bedraagt er meer dan zes jaar. Twee derde van de gedetineerden in Ullersmo zijn buitenlanders. Een zeer groot deel van de opgesloten zit voor druggerelateerde feiten. De handel in drugs is in Noorwegen een zeer zwaar vergrijp dat in de meest ernstige gevallen bestraft wordt als een levensdelict. Het aantal opgesloten onder het statuut van voorlopige hechtenis neemt steeds toe. Ook dat is, naast de wachtrij voor de strafuitvoering, een situatie die mij niet vreemd overkomt.

Aan de ingang van de gevangenis wordt onze identiteit bekeken en krijgen we een echte controle met scanner. Ik moet voor de eerste keer mijn riem en horloge uitdoen.

Voordat we aan het bezoek beginnen worden we door een directielid ontvangen voor een uiteenzetting en een lunch in het administratief gebouw. Ik krijg informatie over de opgesloten en de structuur van de gevangenis. We hebben het over de speciale afdeling waar mensen worden opgesloten omdat ze een gevaar voor anderen betekenen of omdat de rechter hen tijdens hun voorarrest een contactverbod heeft opgelegd. Ik hoor dat dit contactverbod vrij veel voorkomt. Ik hoor ook dat de gevangenis wel worstelt met de vele mensen in voorlopige hechtenis. Ook zij zijn hier vaak lang, maar kunnen niet altijd gemakkelijk in allerlei trajecten rond resocialisering worden betrokken. Ik leer ook dat de politie de zeggenschap over deze categorie opgesloten behoudt, wat een en ander nog meer compliceert.

³² C. BASBERG NEUMANN, "Imprisoning the soul" in T. UGELVIK en J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 139-155.

³³ G. SYKES, *The society of captives: a study of a maximum security prison*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

³⁴ V.L. SHAMMAS, "The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island", *Punishment & Society* 2014, 104-123.

Tijdens de discussie valt mij op hoe groot de beslissingsruimte van de penitentiaire overheden is in hun omgang met gedetineerden. De gevangenisadministratie en haar medewerkers kunnen heel veel doen, maar moeten weinig. Ik herken veel van het systeem van gunsten dat wij in België tot voor kort hebben gehad waarbij gedetineerden wel zaken kunnen vragen, maar geen garanties hebben of ze dit ook daadwerkelijk zullen krijgen. De regeling van de tuchtprocedure voor gevangenen illustreert dit. Er wordt mij gezegd dat de tuchtsancties opgelegd worden door een gevangenisraad en dat daarbij gezocht wordt naar de meest aangewezen sanctie. Als ik daarbij vraag of de gedetineerde of eventueel zijn raadsman gehoord worden op deze vergadering, valt de uitleg stil. Waarom zou dat nodig zijn? De raad is immers erg multidisciplinair samengesteld – met o.m. een aalmoezenier met een belangrijke stem – waardoor alle nodige informatie en visies op tafel kunnen komen. Dat hierbij de gedetineerden zelf tegenspraak wordt ontzegd, lijkt niet echt een kwestie van belang. Of toch niet helemaal. Ik zie dat Thomas zich onze discussie in de vakgroep herinnert en weet wat ik daarover denk. We zullen het er later in de auto nog over hebben. Gerhard zal mij bevestigen dat in Noorwegen buitengewoon veel vertrouwen en ruimte wordt gegeven aan de mensen die voor de strafuitvoering verantwoordelijk zijn. Ook van rechters in de strafuitvoering is in Noorwegen geen sprake. Als goed opgeleide en geïnformeerde mensen beslissingen nemen lijkt er voor de Noren weinig aan de hand.

Uiteraard hebben we het ook over de vele buitenlanders in Ullersmo. En dat wringt ook hier. Omdat vele zwaargestrafte buitenlanders na hun straf worden uitgezet, zitten zij hier vaak hun straf tot de laatste dag uit. Vormen van vervroegde invrijheidstelling zijn voor hen niet mogelijk. Het is ook vooral deze groep die de langste periode van voorhechtenis uitzit. Het indringende artikel van Thomas over mensen in die situatie had ik tijdens de voorbereiding van mijn reis al gelezen.³⁵

Aan buitenlanders worden gelijkaardige, maar niet noodzakelijk dezelfde faciliteiten aangeboden. Noren hebben bijvoorbeeld het recht om, ook in de gevangenis, hogere studies te doen. Buitenlanders hebben dat niet en kunnen alleen basisopleidingen volgen. De medische zorgen zijn voor iedereen goed in de gevangenis en vergelijkbaar met wat buiten de gevangenis wordt aangeboden. Zelfs de tandarts, een zorg die buiten alleen tegen een fikse vergoeding wordt aangeboden, is er op redelijk niveau en volledig gratis. Het eten en de godsdienstbeleving zijn evenwel helemaal Noors. Gedetineerden krijgen in de eerste plaats Noorse traditionele kost te eten en zoals dat daar gebruikelijk is, veel melk te drinken. Voor buitenlanders is dat vaak een erg bijzonder dieet.³⁶ Ook de godsdienstbeleving in de gevangenissen is op Noorse leest geschoeid. De protestantse priesters zijn overal aanwezig. Een imam is er in Ullersmo niet. Imams vallen niet onder het ministerie van kerkelijke zaken en worden daardoor niet structureel ingezet in de gevangenissen. Veel kapellen in Noorse gevangenissen zijn wel ingericht als ruimte voor gevarieerde geloofsbeleving of stilte.

³⁵ T. UGELVIK, "The dark side of a culture of equality. Reimagining communities in a Norwegian remand prison" in T. UGELVIK en J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 121-138

³⁶ T. UGELVIK, "The hidden food: Mealtime resistance and identity work in a Norwegian prison", *Punishment & Society* 2011, 60.

Het is tijd voor een bezoek aan de gevangenis zelf. Een van de typische kenmerken van Ullersmo zijn de ondergrondse gangen die de verschillende gebouwen met elkaar verbinden. De grote binnenplaats, waarin zelfs een (momenteel leeg) openluchtwembad ligt, wordt voor de gedetineerden enkel voor buitenactiviteiten gebruikt. De circulatie binnen de gevangenis gebeurt voornamelijk onder de grond in lange met muurschilderingen bewerkte gangen. Overal hangen camera's.

Eerst bezoeken we de afdeling voor gedetineerden met drugproblemen. Deze recent opgerichte afdeling is er niet alleen voor gevangenen uit Ullersmo maar uit de hele regio. Ik schrik als ik hoor dat er maar maximaal tien plaatsen zijn voorzien. In hetzelfde gebouw zit ook een afdeling waarin oudere gevangenen die wat meer rust willen, worden gehuisvest. We bezoeken ook de keuken op deze vleugel. Opnieuw mooie keukens met alles erop en eraan. Ook de grote keukenmessen zijn prominent aanwezig, al blijken ze nu met een lange staaldraad in de muur verankerd.

Op de afdeling waar gedetineerden kunnen worden afgezonderd zie ik typische Spartaanse veiligheidscellen, een cel met een toilet met plastic zak waarin mensen worden geplaatst die verdacht worden van het inslikken van drugs en zelfs een cel met een bed waarop iemand kan worden vastgebonden. Volgens het personeelslid dat ons rondleidt is dat bed de laatste tien jaar slechts tweemaal gebruikt. Ook de bewaarders op deze dienst praten honderduit en vertellen trots hoe ze met de gedetineerden in deze moeilijke situaties omgaan. Voor wie gewoon is gevangenissen te bezoeken, verschilt deze opsluitingsplaats verder in niets van wat men elders ziet. Ook de wandeling in kleine volledig betraliede kooien is erg herkenbaar.

In de blokken waar de gewone gedetineerden verblijven is niet veel volk. Bijna iedereen is aan het werk. Dat moet eigenlijk ook in Noorwegen. We zien typische kleine cellen met een ruimte voor douche en wc. Allerm minst luxueus. Alles zou wel een likje verf kunnen gebruiken.

De werkplaatsen maken indruk. Dit verschilt in niets van een moderne fabriek of werkplaats in de buitenwereld. In grote ruimtes staan grote nieuwe machines en zijn gedetineerden bezig allerlei houten voorwerpen te maken. In de mechanische werkplaats wordt gefreesd. Gedetineerden krijgen hier ook een echte beroepsopleiding zodat ze met een attest de gevangenis kunnen verlaten. Werken in de Noorse gevangenissen is niet zomaar een tijdverdrijf of iets om de gedetineerden wat te laten verdienen. Het is een centraal element van het hele beleid dat heel veel aandacht en middelen krijgt.

Tijdens de terugrit naar Oslo horen Thomas en Gerhard mij uit over mijn bevindingen van de dag. Ik zeg hen dat ik onder de indruk ben van de enorme inspanningen die geleverd worden om gedetineerden op een zinvolle manier aan het werk te zetten en te begeleiden en voor te bereiden op hun terugkeer naar de samenleving. Wat ik heb gezien, bevestigt het positieve en misschien zelfs uitzonderlijke dat ik daar over had gelezen. Ik heb ook veel

fierheid gezien en geloof in eigen kunnen en in de maakbaarheid van de gedetineerde. Weinig ruimte voor conflicten en tegenspraak ook. Maar ik heb ook veel minder uitzonderlijke zaken gezien. Gevangenen in Noorwegen zien er best ook wel heel gewoon uit en kampen met dezelfde of gelijkaardige problemen als gevangenen dat in veel andere landen doen. Ik stel vast dat er voor de vele buitenlandse gevangenen eigenlijk weinig visie of beleid is. De Noorse gevangenen zijn vooral op de Noren gericht en weten niet hoe om te gaan met de steeds groter wordende groep buitenlanders. Ook de vele en lange voorhechtenissen die vaak voor een groot stuk in eenzame opsluiting moeten worden uitgezeten, passen niet echt in het beeld dat doorgaans van Noorwegen wordt opgehangen. Hoewel Noorwegen op dat punt al lang stevige kritiek van het foltercomité krijgt³⁷, zie ik weinig perspectief naar verandering. Maar het is te vroeg voor besluiten. Morgen staan er nog twee gevangenen op de agenda.

6. Small is beautiful? Eidsberg en Trøgstad

Vandaag vertrek ik met de boot vanuit Oslo naar Nesoddtangen. Daar zal Gerhard ons met de auto opwachten om samen naar onze bestemmingen in het zuidoosten van Oslo te rijden. We rijden in de richting van de Zweedse grens en passeren ook verkeersborden die de weg naar Halden aanduiden. Zoals eerder al gezegd, zal ik de hypermoderne en veelbezochte gevangenis van Halden tijdens deze reis niet bezoeken. Onze bestemming is de gevangenis van Eidsberg, één van de kleinste gevangenen van het land. Ook voor Thomas is dit zijn eerste bezoek aan Eidsberg.

De gevangenis van Eidsberg is een afdeling van het nabijgelegen Trøgstad en herbergt slechts 17 gedetineerden. Heel bijzonder is dat het een gevangenis met een hoog veiligheidsregime is en dus qua doelstellingen eerder vergelijkbaar met wat ik in Ullersmo heb gezien dan met het open Kroksrud.

Eidsberg ziet eruit als een wat groot uitgevallen houten huis met een aantal bijgebouwen. Het onderscheidt zich enkel van de andere gebouwen in de buurt door de hoge omheining met prikkeldraad. We gaan de site binnen door een poortje in de omheining en worden ontvangen door de directeur van beide afdelingen van de gevangenis en enkele personeelsleden. Er is geen controle van onze identiteit of fouillering. Het gebouw is in 1862 gebouwd en bestaat zowel binnen als buiten vooral uit hout. We krijgen een kop koffie en koekjes in een ruimte die ik het best kan vergelijken met een typisch Zwitsers chalet, gordijnen en tafelkleed inbegrepen. In Eidsberg zitten nagenoeg alleen gevangenen in voorarrest. De overgrote meerderheid zit hier voor drugsmokkel en is opgepakt aan de nabijgelegen Zweedse grens. Het tweetal mensen dat hier een straf uitzit, is hier geplaatst omwille van de rust. Het gaat om mensen die niet aarden in grotere gevangenen of nood

³⁷ T. MATHIESEN, "Scandinavian exceptionalism in penal matters. Reality or wishful thinking?", in T. UGELVIK en J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 20-21; RAAD VAN EUROPA, *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011*, CPT/inf (2011)33, 21 December 2011.

hebben aan een omgeving met meer rust en structuur. Van de 17 opgesloten hebben slechts vijf de Noorse nationaliteit. Verder zijn er vandaag nog vijf Polen, twee Roemenen, een Litouwer, een Brit, een Nederlander, een Nigeriaan en iemand uit de Westelijke Sahara. Volgens de personeelsleden is dit een gevangenis waar heel veel direct contact is met de gevangenen. Wel is er relatief weinig te doen voor de gedetineerden en is er maar een kleine groep mensen met wie ze kunnen omgaan. De gevangenis van Eidsberg is ook erg duur in vergelijking met andere gevangenissen. Alle faciliteiten van een gevangenis moeten er zijn en er is relatief veel personeel nodig. Iedereen verwacht dan ook dat de instelling op termijn zal verdwijnen of worden uitgebreid tot een gevangenis met een capaciteit van zowat honderd gevangenen.

We wandelen naar de achterkant van het huis waar de werkplaats is. We zien gedetineerden aan houtbewerking doen. Ze maken een groot houten tuinhuis dat door mensen in de buurt online en op maat is besteld. In de kleine mechanische werkplaats daarnaast herstelt een gedetineerde een oude tractor.

We gaan naar boven en worden door een viertal gedetineerden in een kleine keuken opgewacht. Deze gedetineerden stellen samen met een kok het menu op en koken voor de gevangenis en het personeel. Het geheel is opgevat als een soort horecazaak, waarbij de gedetineerden ook een boekhouding bijhouden. Het personeel kan ook gerechten bij de keuken bestellen en aankopen. De gedetineerden hebben lekkere kwarktaart voor ons gemaakt en maken een praatje. Een iemand verblijft graag in Eidsberg omwille van de rust en het feit dat hij in de keuken kan werken en veel kan leren. Een Afrikaanse man zegt ons dat hij wel blij is om in de keuken te werken, maar veel liever in een grotere gevangenis als Ullersmo zou zitten. Daar zou hij meer kunnen doen en meer mensen kunnen zien. Nu zitten er maar enkele mensen en ziet hij enkel deze ruimtes en buiten veel bos. Hij zegt dat hij staatloos is – de man uit de Westelijke Sahara volgens de statistieken die we eerder kregen – en dus niet zal worden uitgezet na een eventuele veroordeling. Als we buitengaan, zegt een personeelslid mij dat deze man wellicht niet staatloos is en toch uitzetting riskeert. Hoewel hij momenteel geen duidelijk verblijfsstatuut heeft en dus ook geen specifieke rechten op datgene wat voor Noren is voorzien, krijgt de man wel dezelfde faciliteiten als elke andere opgeslotene.

We gaan naar de cellen op de bovenste verdieping van het hoofdgebouw. Meer dan een gang met een tiental kamers is dat niet. Alles is van hout, ook de deuren, al zijn die wat verstevigd. De gedetineerden zitten met twee of alleen op cel al naargelang zij zelf willen. Aan het einde van de gang is er een kleine ruimte onder het dak met een zitruimte.

We wandelen verder door het huis en ontmoeten beneden een verpleegster in een medisch kabinet. Daarnaast zijn er twee kamers waar bezoek kan worden ontvangen of een advocaat. Alles is op mensenmaat en overal kraakt het hout onder onze stappen.

Er is veel te doen, ook in België³⁸, rond de voordelen van kleinschalige detentie. Ik ben niet overtuigd na het bezoek aan deze mini-gevangenis. Zeker voor gevangenen met een hoger veiligheidsniveau zie ik te weinig potentieel in een dergelijke formule. En duur is het in elk geval. Volgens een Noorse studie zou de kwaliteit van het leven in kleinere gevangenen wel merkkelijk hoger zijn dan in grotere.³⁹

We verlaten deze merkwaardige plek en rijden naar de afdeling in Trøgstad. Dit is een open gevangenis. We parkeren onze auto op enkele tientallen meters van de gevangenis naast een school met spelende kinderen. Thomas herinnert mij dat gevangenen in Noorwegen een deel van de samenleving zijn en een inplanting pal naast een school meestal geen probleem.

Trøgstad is een gevangenis met een laag veiligheidsregime maar heeft wel een echte poort en een omheining. Er verblijven momenteel 90 gedetineerden. De gebouwen op de site zijn opnieuw meestal vrij laag en zoals de meeste gebouwen helemaal uit hout aan de buitenkant. De gevangenis bestaat uit gerenoveerde oude militaire barakken en huisvest voornamelijk definitief veroordeelden. Sommigen zitten hier de eindfase van een langere straf uit, anderen doen hier hun volledige korte straf uit. Dat laatste maakt Noorwegen voor mij toch wel bijzonder. Korte effectieve gevangenisstraffen worden in Noorwegen zeer vaak opgelegd en uitgezeten, ook al duurt het soms lang vooraleer er een plaatsje vrijkomt in een gevangenis. In 2011 had 87,3% van de uitgesproken gevangenisstraffen een duurtijd van minder dan één jaar. 67,5% van de gevangenisstraffen bedroeg zelfs minder dan drie maanden.⁴⁰ Van de 8635 personen die in 2010 uit de gevangenis waren ontslagen, hadden er 3.683 minder dan 30 dagen in de gevangenis gezeten en 2.152 tussen de 30 en 60 dagen.⁴¹ Tijdens onze autoritten had ik daarover geanimeerde discussies met Gerhard. Ik onthoud daaruit dat de gevangenisstraf in Noorwegen echt nog wel belangrijk is, ook voor lichtere misdrijven. Hoewel het aandeel gevangenisstraffen van meer dan drie jaar tussen 2010 en 2011 met bijna 9% is toegenomen⁴², blijven korte gevangenisstraffen erg belangrijk. Er zijn natuurlijk wel geldboetes en gemeenschapsstraffen en steeds meer elektronisch toezicht, maar die komen niet echt als volwaardig alternatief en als echte vervanger van de gevangenisstraf van de grond.⁴³ Op de vergadering op het *direktorat* was mij uitgelegd dat gevangenisstraffen in Noorwegen voor de bescherming van de maatschappij zijn, recidivisme moeten terugdringen en gericht op re-integratie. Welke van die doelstellingen kan bij korte effectieve gevangenisstraffen worden nagestreefd?

³⁸ H. CLAUS, K. BEYENS, R. DE MEYER, M. GRYSOEN en L. NAESSENS, *Huizen. Naar een duurzame penitentiaire aanpak*, Brussel, Academic and Scientific Publishers, 2013.

³⁹ B. JOHNSEN, P.K. GRANHEIM en J. HELGESEN, "Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons", *European Journal of Criminology* 2011, 515-529.

⁴⁰ STATISTICS NORWAY, 43 *Sentences to imprisonment, by terms of imprisonment, sex and age. 2011 (Corrected 16 April 2013)* http://www.ssb.no/a/english/kortnavn/a_krim_tab_en/tab/tab-2013-01-24-43-en.html (consultatie 28 mei 2014).

⁴¹ STATISTICS NORWAY, 58 *Discharges, by prison time, type of sanction and age. 2010*, http://www.ssb.no/a/english/kortnavn/a_krim_tab_en/tab/tab-2012-03-08-58-en.html (consultatie 28 mei 2014).

⁴² STATISTICS NORWAY, *Imprisonments 2011*, <http://www.ssb.no/en/fengsling/> (consultatie 28 mei 2014).

⁴³ T. LAPPI-SEPPÄLÄ, "Penal policies in the Nordic countries 1960-2010", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 2012, 85-111.

We bezoeken een werkplaats waar brandhout gezaagd wordt. Dit hout wordt in de buurt verkocht maar levert volgens de directeur niet echt veel op. De zagen die hier gebruikt worden zijn veel te klein om echt competitief te kunnen zijn op de markt. In een andere werkplaats zien we meer geschoolde gedetineerden opnieuw tuinhuisen en houten stoelen maken. In een afzonderlijk deel van de gebouwen huist een drugseenheid. Zes gedetineerden hebben er hun eigen cellen, leefruimte en keuken. Elke gedetineerde heeft een sleutel van de eigen cel. We spreken vier van die gedetineerden wanneer ze een sessie bijwonen van een protestantse priester over relaties. Anders dan ik gewend ben, zie ik een sterke aanwezigheid van de kerk in de Noorse gevangenissen.

In de gebouwen waar de andere gedetineerden huizen zien we een gelijkaardige accommodatie. De gedetineerden zitten vaak vrijwillig op een tweepersoonscel. In de gangen hangen geen camera's. De gevangenis wordt met zeer weinig personeel gerund. Overdag zijn er amper vier personeelsleden voor 90 gevangenen aanwezig. Ook in deze gevangenis is geen gevangeniswinkel. Inkopen worden net als vele andere activiteiten in de stad gedaan.

We bezoeken nog een kantoor van waaruit het aanbod van verschillende diensten buiten de gevangenis wordt gecoördineerd. Het gevangeniswezen in Noorwegen, sinds 2013 onder gebracht in een eigen directoraat, is bevoegd voor de veiligheidsaspecten van de detentie en de randvoorwaarden voor de re-integratie. Voor de andere elementen van het leven zoals gezondheid en werk behouden de gedetineerden hun statuut van buiten de gevangenis. In de gevangenissen werken dan ook veel mensen en diensten die niet door justitie worden betaald. Ook met het oog op het voorbereiden van de re-integratie wordt sterk ingezet om deze diensten voldoende in de gevangenis aanwezig te laten zijn. De vorige regering gaf haar (Noorse) gedetineerden zelfs een waarborg op integratie en concretiseerde dit door een sterk traject van werk, opleiding en woonst te voorzien.⁴⁴ Ik hoor dat, hoewel het beleid zelf niet lijkt bijgesteld, de nieuwe rechts-liberale regering deze term niet meer gebruikt.

Bij het napraten zegt de gevangenisdirecteur ons dat het aangenaam en rustig werken is in Trøgstad. Hij zegt dat collega's uit gevangenissen met een hoger veiligheidsniveau instellingen als de zijne steevast als "wafelgevangenissen" omschrijven: gezellig maar eigenlijk geen echte gevangenis.

7. De balans

Het is tijd om de balans op te maken en mij een mening te vormen over de Noorse gevangenissen. Ik ben in de eerste plaats blij dat ik niet louter als gevangensterist door dit land ben getrokken en meer heb kunnen zien dan de paradepaardjes van het systeem. Ik heb inderdaad bijzondere zaken op mijn tocht gezien. Noorwegen investeert veel en goed in de integratie en zet gevangenisarbeid op een zinvolle wijze in. Trajecten voor langgestraften

⁴⁴ NORWEGIAN MINISTRY OF JUSTICE AND POLICE, *Punishment that works - less crime - a safer society. Report to the Storting on the Norwegian Correctional Services*, 2008.

met een integratiewaarborg laten eindigen in relatief open inrichtingen vind ik best wel een overtuigende strategie. Afgaande op de recidivecijfers kan het Noorse gevangenisstelsel fraaie resultaten voorleggen. Terwijl bv. in Nederland bijna de helft (48%) van de gedetineerden binnen de twee jaar na de vrijlating recidiveert, is dat in Noorwegen amper bij een op vijf (20%) het geval.⁴⁵ Het blijft evenwel oplettend bij het interpreteren van die cijfers. Veel van de veroordeelden in de Noorse gevangenschappen zouden in Nederland wellicht niet in de gevangenschappen zitten. Ook het verschillend uitwijzingsbeleid na de veroordeling moet in rekening worden gebracht. Dat alles maakt Noorwegen bijzonder, maar in mijn ogen niet noodzakelijk uitzonderlijk. Ik heb trouwens erg grote verschillen tussen de gevangenschappen in dit land gezien: voor mij erg bijzondere gevangenschappen, maar ook zeer gewone. Een algemeen beeld en een oordeel geven over gevangenschappen in een land is daarom eigenlijk niet echt mogelijk.⁴⁶

Maar ik heb zeker ook veel zaken gezien die ik allerm minst uitzonderlijk vind. Noorwegen is voor mij geen exotisch land dat om allerlei historische, politieke, sociale en culturele redenen helemaal anders is dan de meeste andere landen. John Pratt heeft natuurlijk gelijk dat de Scandinavische landen veel minder dualisering kennen en op alle vlakken erg op gelijkheid en inclusie zijn gericht en dit wellicht voor een belangrijk deel zullen blijven. Dit verklaart ook veel van de eigenheid van het gevangenisstelsel.⁴⁷ Maar in tegenstelling tot wat vaak wordt gesteld⁴⁸, ben ik niet overtuigd dat de bijzondere sociale constellaties hoe dan ook een dam zullen opwerpen tegen de veranderde context. Ik heb ook veel twijfels gehoord en gezien. De gevangenschappen in Noorwegen zijn met een gemiddelde capaciteit van amper 79 plaatsen kleiner dan in de meeste andere landen.⁴⁹ Anders dan velen hadden verwacht, blijken Noorse (gesloten) gevangenschappen internationaal in hun totaliteit evenwel niet hoger te scoren op het vlak van de kwaliteit van het gevangenisleven.⁵⁰ Hoewel de allerkleinste gevangenschappen beter scoren dan de grotere, is het totaalplaatje van Noorwegen dus allerm minst uitzonderlijk. Kleinschaligheid en kwaliteit gaan ook bij en voor de Noren niet noodzakelijk samen. Het nieuwste paradepaardje van het Noorse gevangeniswezen is de gevangenis van Halden. Met een capaciteit van 252 gedetineerden is het een van de grootste gevangenschappen van het land.

⁴⁵ P. KRUIZE, "Blik naar het Noorden? Een kenschets van het justitiële beleid in Scandinavië", *Justitiële Verkenningen* 2013, 88-100.

⁴⁶ B. CREWE EN A. LIEBLING, "Are liberal-humanitarian penal values and practices exceptional?" in T. UGELVIK EN J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 193.

⁴⁷ ⁴⁷ J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 119-137; J. PRATT EN A. ERIKSSON, "'Mr. Larsson is walking out again'. The origins and development of Scandinavian prison systems", *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 2011, 7-23; J. PRATT EN A. ERIKSSON, "In defence of Scandinavian exceptionalism" in T. UGELVIK EN J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 235-260.

⁴⁸ J. PRATT, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?", *British Journal of Criminology* 2008, 275-290.

⁴⁹ E. BALDURSSON, "Prisoners, prisons and punishment in small societies", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 2000, 6-15.

⁵⁰ B. JOHNSEN EN P.K. GRANHEIM, "Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity" in T. UGELVIK EN J. DULLUM (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 199-214.

Verder staan de vele en lange voorhechtenissen voor mij haaks op waar het Noorse systeem voor staat en de vele buitenlandse gedetineerden zetten het traditionele beleid onder druk. Het actieve uitzettingsbeleid toont de intentie om het land Noors en vooral voor de Noren te houden. Maar hoe verhoudt zich dit tot de gevangenis waarin steeds meer niet-Noren terecht komen? En in wat voor een soort terugkeer moet de gevangenis bij de gedetineerden investeren? De punitieve en vergeldende doelstelling van de gevangenissen is ook in Noorwegen aanwezig. Buitenlandse veroordeelden worden pas uitgezet als ze de opgelegde straf hebben uitgezeten en veroordeelden voor lichtere vergrijpen, zowel Noren als buitenlanders, worden met effectieve gevangenisstraffen aangepakt. Wie in Noorwegen schuldig is, moet daarvoor boeten en dit toch wel nog vaak in de gevangenis. Net zoals in Zweden⁵¹, zie ik in Noorwegen een strafbeleid met meerdere gezichten.

Noren geloven echt in gevangenissen als nuttige sociale instituties. Vaak zijn ze erg fier op wat er in gevangenissen gebeurt. Ik zag ook veel vertrouwen in de penitentiaire administratie en het oordeelsvermogen van de mensen die in de strafuitvoering werkzaam zijn. Voor conflicten tussen wat voor gedetineerden wordt gedaan en wat zij echt willen of moeten krijgen, lijkt weinig plaats. In Noorwegen lijken gedetineerdenrechten zo evident, dat er amper wordt ingezet op de afdwinging ervan en tegenspraak.

Ik heb een sterk vermoeden dat John Howard erg opgezet zou zijn met wat hij nu in Noorwegen zou zien. Als strenge protestant zou hij ongetwijfeld veel aanknoping vinden bij de strikte bestraffing en uitvoering waarin schuld een belangrijke rol speelt. Hij zou zeker onder de indruk zijn van de goede organisatie van het systeem en de vaak uitstekende detentieomstandigheden. En ik maak mij sterk dat hij de klemtoon op goed en zinvol werk in de gevangenis erg zou toejuichen en er misschien zelfs een nagenoeg perfecte uitwerking zou zien van de gevangenisstraf zoals hij ze in zijn tijd zag groeien. Op basis van wat ik heb gezien, gelezen en gehoord, ben ik niet helemaal overtuigd.

⁵¹ V. BARKER, "Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of Janus-faced penal regime", *Theoretical Criminology* 2012, 5-25.